

Dr. Gintautas Surgailis

LENKŲ MĖGINIMAS ĮVYKDYTI VALSTYBĖS PERVERSMĄ LIETUVOJE 1919 METAIS

Apie POW(Polska Organizacja Wojskowa) veiklą ir jos mėginimą įvykdyti perversmą Lietuvoje rašyta nemažai. 1936 m. buvo išleista J.Rainio sudaryta knyga "POW Lietuvoje"¹.

Joje išspausdinta Valstybės gynėjo kalba, pasakyta Armijos teismo posėdyje 1920 m. gruodžio 21 d. POW byloje, taip pat Armijos teismo pirmininko P.Šniukštos parengta (remiantis tardymo dokumentais) studija apie POW organizacijos darbus Lietuvoje.

Nemažai šia tema buvo rašyta to meto periodinėje spaudoje. Gana išsamiai organizacijos veiklą aprašė P.Čepėnas "Naujųjų laikų istorijos" 2-me tome². Lietuvių enciklopedijos 23 tome yra straipsnis apie POW organizaciją. Be to, Lietuvos valstybės archyve saugoma daug šios organizacijos dokumentų, tardymo bei teismo medžiagos (6 tomai).

Remiantis minėtais šaltiniais ir parašytas šis straipsnis apie POW veiklą Lietuvoje 1918 m. pabaigoje ir 1919 metais.

Pavertę lenkų tauta, kaip ir lietuvių, puoselėjo laisvės ir nepriklausomybės troškimą. Tai visiems suprantami siekiai. Tačiau tuo labai vykusiai sugėbėjo pasinaudoti panpolonistai, siekdami atkurti Lenkiją buvusios Žečpospo-

¹ Rainys J. P.O.W. (Polska Organizacja Wojskowa) Lietuvoje. Spaudos fondas., 1936.

² Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2., Chicago., 1986.

litos teritorijoje. Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą Austrijoje J.Pilsudskis sukūrė slaptą politinę lenkų organizaciją, pavadintą "Polska Organizacja Wojskowa" (POW). Jos pagrindinį tikslą ir siekį puikiai nusakė šūkis "Polska od morza do morza!" (Lenkija nuo jūros iki jūros!). Tada ji neturėjo sąlygų atvirai veikti, todėl buvo kuriamos įvairios sporto, kultūros, šalpos organizacijos, kuriose buvo slapta formuojamas bei auklėjamas būsimo lenkų kariuomenės pagrindas³.

Kiekvienas, stodamas į POW, duodavo priesaiką: "Visiškai susipažinęs su POW tikslais ir organizacijos pagrindais, duodu iškilmingą garbės žodį, iškilmingą Dievui priesaiką, jog būsiu be atodairio klusnus organizacijos valdžiai, niekam neapreikšiu man patiktų apie organizacijos sudėtį ar darbus paslapčių, o visas savo pastangas dėsiu, kad dėl suvienytos ir nepriklausomos tėvynės Lenkijos savo turta ir gyvybę paaukočiau; ir apskritai taip save laikysiu, idant galėčiau gyventi ir mirti kaip tikras lenkų kareivis. Taip man, Viešpatie Dieve, padėki"⁴.

Pirmojo pasaulinio karo metais peoviakų veikla nusilpo. Tuo metu populiariausi tapo lenkų legionai, kurie buvo labai veiklūs, dirbo viešai ir patraukdavo daugiau savanorių į savo pusę. Tačiau nenustojo veikusi ir POW.

1915 metais peoviakų atsirado ir Lietuvoje. Trakų apskrities POW organizacijos komendantu buvo paskirtas V.Stanievičius (W.Staniewicz). Jis buvo įpareigotas steigti POW skyrius Lietuvoje. Tačiau susidūręs su lietuvių pasipriešinimu, jų neįsteigė. POW veikė tik Vilniuje⁵.

1918 m. į Vilnių ir jo apylinkes atvyko daug Rusijoje tarnavusių lenkų karių. Jie irgi įsijungė į POW veiklą. Daugiausia POW nuveikė ten, kur gyveno lenkai. Ten buvo įkurti jos skyriai. Skyrių vadais daugiausia buvo buvusieji rusų armijos karininkai. Skyriai rengė sueigas, verbavo naujus narius. Užverbuotieji buvo mokomi karinių dalykų. Organizacijai vadovavo generolas V.Vejtko (Wladyslaw Wejtko)⁶.

Bolševikams artėjant prie Vilniaus, gen. V.Vejtko 1918 m. gruodžio pabaigoje POW skyriams įsakė susirinkti į Vilnių. V.Vejtko, iš vokiečių gavęs ginklų, iš susirinkusių peoviakų sudarė karinius dalinius. Pavyko sutelkti gana gausias pajėgas, kurios 1919 m. sausio 1 d. Vilniuje paėmė valdžią į savo rankas. Vokiečiai iš Vilniaus pasitraukė, tačiau sausio 5 d. įžengus į miestą Raudonajai armijai, POW kariuomenė iš ten turėjo pasitraukti. Lent-

³ Rainys J. P.O.W. Lietuvoje. P. 17.

⁴ Lietuvos valstybės archyvas. F. 507., Ap. 9., B. 35., L.3 (antra pusė). Versta iš lenkų kalbos. (Toliau LVA).

⁵ Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2., P. 393-394.

⁶ Lietuvių enciklopedija. T. 23., P. 253.

varyje pėstininkus nuginklavo vokiečiai ir išvežė link Gardino, o raiteliai, vadovaujami Dombrovskio, išvengė nuginklavimo, nes pasuko į Eišiškes⁷.

Organizacijos veikla Lietuvoje laikinai susilpnėjo, tačiau nenutrūko. Lenkijos teritorijose, kurias kontroliavo Lenkijos valdžia, POW buvo likviduojama, o jos būriai tapo reguliariosios Lenkijos kariuomenės daliniais. Teritorijose, kurios, lenkų supratimu, turėjo atitekti Lenkijai, POW ir toliau savo veiklos nenutraukė.

Kaune ši organizacija įsikūrė dar 1918 m. pabaigoje. Iš pradžių ten veikė tik organizacijos konspiracijos punktas, rūpinęsis, kaip slapta per sieną pervesti lenkų jaunuolius, norinčius stoti į Lenkijos kariuomenę. Žlugus POW Vilniuje, 1919 m. sausio mėnesį jos viršininkas plk. A.Kocas(Adam Koc) nusiuntė karininką A.Rudnickį organizuoti POW dalinių lietuvių valdomoje Suvalkijos dalyje⁸.

Tačiau greitai šios organizacijos veikla buvo pakoreguota. Iš Varšuvos kovo mėnesį buvo gautas įsakymas organizacijos veiklą atgaivinti visoje Lietuvoje. Šį kartą organizacijos tikslas jau buvo neverbuoti vyrų į lenkų kariuomenę, bet dirbti Lietuvoje ardomąjį darbą ir sudaryti sąlygas Lietuvą prijungti prie Lenkijos.

Iš pradžių Lenkijos generalinis štabas veikė Lietuvą per Pakraščių gynimo valdybą (Dowodstwo Obrony Kresow - DOK), siųsdamas į Lietuvą karininkus organizatorius. Pirmasis lenkų generalinio štabo įsakymu atvykęs į Lietuvą karininkas buvo poručikas Ostrovskis(Ostrowski), tačiau jam nelabai pasisekė, nes Lietuvos žvalgyba atkreipė į jį dėmesį,ėmė sekti ir 1919 m. kovo 18 d. suėmė⁹.Tiesa, jam pavyko pabėgti. Tačiau dar prieš jo suėmimą, kovo 14 d. Lenkijos generalinis štabas į Lietuvą jau buvo pasiuntęs kitą karininką, paporučikį, slapyvardžiu Sekunda. Jis atvyko į Kauną 1919 m. kovo 21 d. vakare ir veikė Pakraščių gynimo vadovybės(DOK) vardu iki 1919 m. balandžio 7 d.¹⁰. Tą dieną jis gavo Suvalkų žemės Pakraščių gynimo vadovybės vado lenkų kariuomenės Generalinio štabo poručiko Andriaus Beniovskio įsakymą, kad, remiantis Lenkijos kariuomenės generalinio štabo 1919 m. kovo 29 d. įsakymu, visi iš Pakraščių gynimo komendantūros į apygardą Sekundos siunčiami žmonės pereina visiškai jo priklausomybėn. Beniovskis nurodė, kad visas Kauno kraštas (Kowienszczyzna) yra jo vadovaujama apygarda, todėl Sekundą kaip Kauno apygardėlės laikinąjį vadą įpareigojo organizuoti Pakraščių gynimą...¹¹

⁷ Ten pat.

⁸ Čėpėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2., P.394.

⁹ Rainys J. P.O.W. Lietuvoje. P. 42.

¹⁰ Ten pat. P. 43.

¹¹ Rainys J. P.O.W. Lietuvoje. P. 43-44.

Vykdydamas įsakymą, Sekunda savo įstaigos pavadinimą "Pakraščių gynimo komendantūros informacinis biuras" pakeitė į "Pakraščių gynimo vadovybės Kauno apygardėlė"(Dowodstwo Obrony Kresow Podokręg Kowno (D.O.K.P.K.), tačiau 1919 m. balandžio 9 d. jis skubiai buvo atšauktas į Volkovyską. Nors Sekunda Lietuvoje veikė tik tris savaites, tačiau sugebėjo suburti organizacijos branduolį. Į Lietuvos susisiekimo, krašto apsaugos, maitinimo ministerijas, karo teisną, Kauno miesto valdybą, Kauno geležinkelio stotį ir kai kur kitur buvo įterpti savi žmonės... Be to, Kaune buvo suformuotos 4 darbo grupės: žvalgybos, politikos, verbavimo ir finansų, suorganizuotas greitasis būrys, vadovaujamas R.Kovaleco.

Sekundai buvo įsakyta perduoti paporučikiui Chrenstovskui (Chrąstowski) (veikusiam Šiauliuose) Kauno apygardėlės ir kasos vadovavimą. Kadangi Chrenstovskis į Kauną neatvyko, tai paporučikis Sekunda 1919 m. balandžio 12 d. vadovavimą Kauno apygardėlei perdavė paporučikiui R.Kovalecui (Raimund Kowalec), slapyvardžiu - Adamas Juzvikas¹². Tai buvo 28 metų Kauno lenkų gimnazijos mokytojas, buvęs rusų kariuomenės karininkas¹³.

Naujasis vadas buvo energingas ir greitai subūrė lenkų karininkų, tarnaujančių Lietuvos kariuomenėje, organizacijos branduolį. Organizacijos tikslas - žvalgyti Lietuvos kariuomenę, siekti įtikinti lietuvių karininkus tarnauti Lenkijos kariuomenėje. Taip pat įkūrė keletą kitų organizacijų.

Tačiau 1919 m. balandžio pabaigoje Lietuvos žvalgyba susekė šią organizaciją. Dalis Pakraščių gynimo vadovybės buvo areštuota. Sustiprinus konspiraciją, R.Kovalecui pavyko išsaugoti organizacijos branduolį.

1919 m. paporučikis R.Kovalecas Vyriausiosios lenkų kariuomenės vadovybės II skyriaus žvalgybos biuro įsakymu buvo paskirtas Kauno apygardėlės komendantu. Gegužės 27 d. komendantu potvarkiu pavaduotoju paskyrė Sipovičių (slapyvardis Lisas), skyrių (sekcijų) komendantais - Kieraševičių (Kieraszewicz, slapyvardis Pietrašekas), Narkievičių (Narkiewicz, slapyvardis Dembickis), žvalgybos dalies komendantu - J.Niekrašą (J.Niekrasz, slapyvardis J.Jielskis), laikinuoju ryšių dalies komendantu - Piotrovičių (Piotrowicz, slapyvardis Kurjeris), politinės dalies komendantu - St.Niekrašą (St.Niekrasz, slapyvardis St.Rolskis). Skraidančiuoju instruktoriumi buvo paskirtas Urbanovičius (Urbanowicz, slapyvardis Balickis) ir komandiruotas į keletą Lietuvos miestų užmegzti organizacinius ryšius ir atlikti vietų žvalgybą.¹⁴

¹² Ten pat. P. 44.

¹³ LVA. F. 507., ap. 9., L. 6.

¹⁴ Rainys J. P.O.W. Lietuvoje. P. 52.

R.Kovalecas stengėsi įkurti savo organizacijos skyrius visoje Lietuvoje. 1919 m. birželio 13 d. buvo sudarytas taip vadinamų obvodų ir etapų tinklas, pasiūsti instruktoriai į Raseinius, Babtus, Vandžiogalą, Vilkiją, Jonavą, Kėdainius, Šiaulius, Panevėžį, Ukmergę, Rumšiškės, Bartkūnus, Kruonį, Jiezną, Alytų, Stakliškes, Butrimonis¹⁵. Žvalgybos darbams visoje Lietuvoje buvo verbuojami žmonės, o surinktos žinios siunčiamos į Lenkiją. Buvo parinkti ir smulkiai aprašyti keliai, vedantys į Vilnių ir kt.

Pakraščių gynimo vadovybės Kauno apygardėlės komendantas savo tikslus įgyvendino, pasitelkęs ne tik atskirus asmenis, privačias draugijas, bet ir lenkų visuomenines organizacijas, visų pirma Kauno lenkų komitetą¹⁶. Viso to reikėjo Lenkijos valdžiai, siekiančiai sutrukdyti Lietuvos pripažinimą pasaulyje. Kaip matyti iš 1919 m. kovo mėn. Varšuvoje parašyto referato "Etnografinės Lietuvos valstybės idėja atsižvelgiant į pastovios taikos Europoje problemą", pasauliui buvo stengiamasi įrodyti, jog lietuviai neturi jokių sąlygų sukurti savo valstybę ir atsispirti germanizacijai ar rusifikacijai. Buvo prašoma, kad Taikos kongresas Paryžiuje, sprendamas Lietuvos nepriklausomybės klausimą, pripažintų lietuvių tautą kaip individą, pabudusį iš letargo. Kartu pažymima, jog šitai apibrėžtai etnografinė teritorijai negalima duoti nepriklausomybės, nes ji neturi pakankamai jėgų nepriklausomybei išsaugoti, o kad Lietuva nepakliūtų į vokiečių ar rusų rankas, ją turi globoti Lenkija, atsižvelgdama į istorijos, kultūros ir prigimties ryšius, kurie buvo praeityje ir likę iki šiol.

Šią propagandą turėjo skleisti ir Pakraščių gynimo vadovybės Kauno apygardėlės komendantūra. Prisidengus Kaunijos lenkų komiteto vardu, komendantūroje buvo surašytas memorandumas, atvykusiai į Kauną Antantės valstybių misijai. Memorandume Kaunijos lenkų komitetas, visų Lietuvoje gyvenančių lenkų vardu prašė sąjungininkus, kad prie Lenkijos prijungtų lenkų miestą Kauną ir žemes iki Dubysos upės, nes toje teritorijoje gyveną daugiausia lenkų¹⁷.

Nors šis memorandumas buvo surašytas labai įtikinamai, tačiau Antantės valstybės ypatingo dėmesio į jį nekreipė.

To paties Kaunijos lenkų komiteto vardu Apygardėlės komendantūroje buvo surašytas raštas ir JAV karinės ir politinės misijos vadovui. Be to, buvo parengtas raštas ir penkių valstybių Aukštajai Tarybai Versalyje. Jį pasirašė "Kaunijos gyventojai". Pasiūstas skundas popiežiaus nuncijui Lenkijoje, monsinyjorui Rati, kuriame skundžiami Lietuvos dvasininkai.

¹⁵ Ten pat. P. 55-56.

¹⁶ Ten pat. P. 64-65.

¹⁷ Ten pat. P. 65-68.

Skundai buvo siunčiami ne tik svetimų valstybių atstovams ir Antantei, bet ir lenkų valdžiai bei politinėms organizacijoms: Lenkų tautiniam komitetui Paryžiuje, Laikinajai lenkų tarybai Vilniuje, taip pat Lenkijos Respublikos prezidentui. Juose, dėstant tuos pačius motyvus ir reikalavimus, prašoma "apsaugoti" lenkus nuo Lietuvos "vokiškosios" valdžios spaudimo ir prijungti Lietuvą prie Lenkijos¹⁸.

1919 m. balandžio 26 d. informacinio biuro N.D.W.P. (Naczelnego Dowodstwa Wojsk Polskich) įsakymu, gautu iš Vilniaus žvalgybos viršininko Z.Koscialkovskio (Zydran Marian Koscialkowski, slapyvardis Orvidas), Kauno apygardėlė (Podokręg Kowno D.O.K.) jau vadinama POW Kauno apygarda (Okręg Kowienski POW). Apygardos viršininkui suteiktas komendanto vardas. Visa POW Kauno apygardai priklausanti teritorija buvo padalyta į 13 taip vadinamų obvodų, o obvodai - į vietos komendantūras. Apygardos kariuomenę sudarė visi POW nariai, suskirstyti į sekcijas po 5-8 žmones. Kiekvienas sekcijos narys žinojo tik savo sekciją. Sekcijinis galėjo žinoti keletą valdybos arba vietos komendantūros žmonių.

POW, priklausydama lenkų karinei vadovybei, labai sėkmingai atliko žvalgybines ir šnipinėjimo užduotis. Lenkijos karinė vadovybė turėjo smulkiausių žinių apie Lietuvos padėtį, visuomenės nuotaikas, politinius pasikeitimus, vyriausybės planus ir sumanymus, apie kariuomenės organizavimąsi, jos dislokacijos pakeitimus bei sudėtį. Faktiškai lenkai turėjo visas žinias apie Lietuvos kariuomenę¹⁹.

Be šnipinėjimo, POW Lietuvoje ir toliau dirbo didelį ardomąjį darbą, t.y. agitavo prieš Lietuvos vyriausybę, propagavo uniją su Lenkija, platino anti-lietuviško turinio atsišaukimus, proklamacijas, brošiūras.

1919 m. liepos pabaigoje POW Lietuvoje buvo iškeltas jau konkretus ir atsakingas uždavinys - organizuoti perversmą.

1919 m. birželio 18 d. pasirašius Versalio taikos sutartį, Lenkijai nebegrėse pavojus iš Vokietijos. J.Pilsudskis nutarė susitvarkyti su Lietuva. 1919 m. liepos 31d. jis atvyko į Vilnių. Iš Paryžiaus buvo iškviestas L.Vasilevskis (L.Wasilewski). Vilniuje jie tarėsi ne tik su lenkais, bet ir su Lietuvos dvarininkais. Taujėnų kunigaikštis K.Radvila, kaip vietos lenkų reikalų žinovas, buvo pakviestas patarėju²⁰.

Rugpjūčio 3 d. L.Vasilevskis kartu su mjr. Kaspčyskiu (Kaspczycki) iš Vilniaus išvyko į Kauną derėtis su Lietuvos Vyriausybe dėl lietuvių-lenkų santykių sunorminimo. Iš šių delegacijos narių, be oficialaus pavedimo, buvo

¹⁸ Ten pat. P. 70-72.

¹⁹ Ten pat. P. 29-30.

²⁰ Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2., P. 398.

pareikalauta ištirti POW organizacijos veiklą ir jos galimybes įvykdyti perversmą Lietuvoje.

L.Vasilevskis derybose su M.Sleževičiumi siūlė visoje Lietuvoje (nepriklausomoje ir lenkų okupuotose dalyse) surengti Seimo rinkimus, o po to sunorminti santykius su Lenkija. Jis siūlė Lietuvai jungtis į valstybių federaciją, kurios teritorija tęstųsi nuo Baltijos iki Juodosios jūros.

Tuo metu, kai L.Vasilevskis derėjosi su M.Sleževičiumi, mjr. Kaspčyskis tikrino POW veiklą. Kaspčyskis taip pat kalbėjosi su Lietuvos kariuomenės vyriausioju vadu gen. S.Žukausku, bandė sužinoti jo požiūrį į federaciją²¹.

Tačiau Lietuvos Vyriausybė reagavo neigiamai į siūlymą įkurti federaciją. M.Sleževičius dar kartą pareikalavo pripažinti nepriklausomą Lietuvą su sostine Vilniumi ir iš Lietuvos teritorijos pašalinti lenkų administraciją²².

Po šių nepavykusių diplomatinių pasitarimų J.Pilsudskis ir jo šalininkai nusprendė, Lietuvos lenkams padedant, įvykdyti Lietuvoje politinį perversmą, sudaryti Lenkijai palankią vyriausybę ir federacijos ryšiais sujungti Lietuvą su Lenkija. Lenkų-lietuvių ir bolševikų fronto žvalgybos (II skyriaus) viršininkui V.Slavėkui (W.Slawek) ir žvalgybos skyriaus viršininkui Vilniuje kpt. Koscialkovskui buvo įsakyta suorganizuoti ir įvykdyti Lietuvoje perversmą bei sudaryti naują Lietuvos vyriausybę, kuri būtų palanki Lietuvos-Lenkijos federacijai²³.

1919 m. rugpjūčio 8 d. kpt. Koscialkovskis slaptai tarėsi su Lietuvos kariuomenės lenkų karininkų grupe netoli demarkacijos linijos Musninkuose. Lenkai karininkai pareiškė norą įvykdyti perversmą Lietuvoje ir įvesti gen. S.Žukausko diktatūrą²⁴.

1919 m. rugpjūčio 25 d. L.Vasilevskis Vilniuje vėl tarėsi su S.Narutavičium ir Aukštuolaičiu, kurie iš Varšuvos atsivežė perversmo Lietuvoje planą. Pagal šį planą Lietuvos kariniu diktatoriumi turėjo būti paskirtas gen. S.Žukauskas, jo padėjėju - Kauno apygardos POW skyriaus vadovas lenkas karininkas H.Sipovičius, tarnavęs Lietuvos kariuomenėje. Be Aukštuolaičio, būsimajame ministrų kabinete propagandos sumetimais buvo numatytos vietos M.Biržiškai, J.Vileišiui, St.Kairiui, J.Tūbeliui, A.Janulaičiui, A.Žilinskui. Tačiau su jais tartasi nebuvo²⁵.

Kovalecas, iš Vilniaus gavęs nurodymą dėl sukilimo datos, tuojau pranešė, kad POW yra silpna, nes peoviškai karininkai visai neturi įtakos kareiviams ir be greitos lenkų karinės pagalbos sukilimas negalės pasisekti.

²¹ Ten pat.

²² Ten pat.

²³ Ten pat. P. 398-399.

²⁴ Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2., P. 401.

²⁵ Ten pat. P. 401.

Kaip matyti iš POW vadovybės Lietuvoje raportų, lenkams organizuoti perversmą sekėsi sunkiai. Apie Lietuvos lenkus sakoma, jog jų likę nedaug, jie esą neryžtingi, koketuoją su Lietuvos valdžia, veiklesnieji jau pasitraukę iš Lietuvos ir įstoję į Lenkijos kariuomenę, inteligentų esą mažai, valstiečiai ir darbininkai nesusipratę, trūksta pinigų.

Apie lietuvius rašoma, kad lietuviai inteligentai nepasiduoda lenkų įtakai ir neina į jokių kompromisus. Dėl paties sukilimo buvo nurodoma, jog sudaryti valdžią Lietuvoje būtų sunku, tam esąs reikalingas ilgas parengiamasis darbas. Kauną galima užimti labai trumpam laikui, jei būtų užtikrinta lenkų kariuomenės parama, kitaip sukilimui gresias pralaimėjimas²⁶.

1919 m. rugpjūčio 24-31 d. Lietuvos kariuomenė vykdė didelę karinę Zarasų operaciją prieš raudonarmiečius. Kaune kariuomenės buvo mažai. Lenkų kariuomenės priešakinės dalys nuo Kauno tada buvo už 45-50 km. Susidarė palankus momentas pradėti sukilimą Kaune, todėl POW vadovybė surizikavo. Sukilimą numatyta pradėti naktį iš 1919 m. rugpjūčio 28 į 29 d.

Jam buvo gerai pasiruošta. Buvo surinktos smulkiausios žinios apie lietuvių kariuomenės dislokaciją ir milicijos postus Kaune, sargybos būstines ir netgi apie civilius žmones, kurie turėjo ginklus²⁷.

Sukilimo išvakarėse J.Niekrašas (Jelskis) ant Kauno miesto ir Kauno apylinkės planų (1:10000 ir 1:20000 mastelių) sutartiniais ženklais ir skaitmenimis pažymėjo kariuomenės dalių, karo ir civilinės valdžios įstaigų buveines bei jų apsaugos sargybų vietas. Tų planų priede buvo pažymėta sargybų sudėtis ir dydis, kiekvienos kariuomenės dalies pavadinimas, karininkų, kareivių, arklių, automobilių, motociklų, ginklų ir šovinių skaičius, kai kurių karininkų pavardės ir apibūdinimas. Be to, ranka buvo padarytos dvi topografinės Žaliakalnio nuotraukos, kuriose pažymėtos kariuomenės dalių buveinės, ginklų sandėliai, smulkiausi štabai, kuopos, taip pat trobesiai²⁸.

Tas pats J.Niekrašas sudarė sąrašus asmenų, kurie prieš perversmą turėjo būti suimti, ir gana ilgą sąrašą asmenų, kurių reikia saugotis. Suimti turėjo būti Ministras Pirmininkas M.Sleževičius, ministrai: J.Vileišis, J.Tūbelis, S.Kairys, P.Leonas, L.Noreika, J.Šimkus, A.Stulginskis ir reikalų vedėjas T.Petkevičius. Į tą sąrašą dar buvo įrašyti Donat-Malinauskas - Tarybos veikėjas, priešlenkiškų atsišaukimų inspiratorius ir P.Karevičiaus padėjėjas kunigas K.Olšauskas, kontržvalgybos viršininkas V.Sizychas, jo padėjėjas Orzechovskis bei instruktorius Šteiglicis ir Vokietijos atstovas E.Zimmerle²⁹. Į

²⁶ Lietuvių enciklopedija. T. 23., P. 254.

²⁷ Rainys J. P.O.W. Lietuvoje. P. 35.

²⁸ Ten pat. P. 95.

²⁹ Ten pat. P. 95.

ši sąrašą pateko net dalis tų veikėjų, kurie anksčiau buvo numatyti įtraukti į prolenkišką vyriausybę.

Pirmiausia turėjo būti nutrauktas telegrafo susisiekimas tarp Kauno ir provincijų, po to - puolamas geležinkelis Kaunas-Kaišiadorys ir Kaunas-Jonava ir, užėmus svarbiausius punktus, iš Vilniaus permetus legionierius, užimamas Kaunas, nuginkluojama Lietuvos kariuomenė, kurioje jau iš anksto buvo dirbamas kurstomasis darbas. Buvo numatytos vietos, kur atskiri maištininkų būriai, atlikę jiems pavestas užduotis, turėjo susirinkti³⁰. Buvo sudarytas Ministrų kabineto projektas. Prieš porą dienų Maišiagalėje buvo sutelkti O.S.N. šauliai. Iš ten per Musninkus jie turėjo pulti Lietuvos kariuomenę ir eiti į Kauną³¹.

Planas buvo pradėtas vykdyti rugpjūčio 28 d. naktį. Buvo nutrauktas telegrafo ryšys su kai kuriomis provincijomis, užpultos kai kurios sargybos Kaune. Tačiau perversmas buvo sustabdytas ir atidėtas vėlesniam laikui. Įsakymą sustabdyti perversmą Lietuvos žvalgyba perėmė ir iššifravo.

Nesnaudė ir Lietuvos žvalgyba. Tą naktį ir kitą dieną Kaune buvo suimta daug POW veikėjų, padarytos kratos įtariamų lenkų butuose, sugriežtinta karinė padėtis. Nors Lietuvos žvalgyba jau anksčiau buvo paėmusi slapta POW archyvą, buvusį J.Niekrašo namuose Pakalnės gatvėje, tačiau, neturėdama šifro, daugelio dokumentų negalėjo perskaityti. Neturėdama POW narių sąrašų, žvalgyba areštuodavo žmones dažniausiai atsitiktinai, tačiau taip suardydama visus POW planus. Kaune buvo suimta daugiau kaip 200 lenkų, tarp jų 23 karininkai buvo žymūs peoviakai - St.Niekrašas, H.Sipovičius. Taip pat buvo suimtas ir Aukštuolaitis. Šiai akcijai vadovavo žvalgybos skyriaus viršininkas Liudas Gira. Į Kauną buvo atvesta daug kariuomenės, nutraukti mūšiai su bolševikais³².

Ši Lietuvos žvalgybos akcija peoviakams buvo nelaukta ir netikėta. Tačiau POW organizacija nebuvo likviduota. Jos vadovybė manė, kad šie areštai yra atsitiktiniai, todėl Vilniaus saugumo viršininkas kpt. Koscialkovskis 1919 m. rugsėjo 17 d. vėl įsakė Lietuvos POW Kauno apygardos žvalgybos skyriaus komendantui St.Niekrašui (Rolskiui) ruošti naujam perversmui. Įsakyme nurodoma surinkti, laikantis griežčiausios konspiracijos, daugiau jėgų. Surinkus jas, užimti Kauną, įsakyta išsilaikyti Kaune bent 5 valandas, kol atvyks lenkų kariuomenės daliniai. Užėmus Kauną, pakviesti diktatorių, sudaryti laikinąją valdžią ir paskelbti manifestą, kuriame būtų įtikinamai paaiškinta, kodėl buvo nuversta Lietuvos valdžia. Kauną turi užimti Lietuvos

³⁰ Ten pat. P. 35.

³¹ Ten pat. P. 35-36.

³² Rainys J. P.O.W. Lietuvoje. P. 111; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2., P. 408.

kariuomenė, kad niekam nekiltų įtarimas, jog tai lenkų darbas. Lenkijos kariuomenė ateis į pagalbą tik būtinu atveju. Užėmus Kauną, nė vienas valdininkas neturėjo pabėgti. Akcija turėjo būti įvykdyta rugsėjo mėnesį³³.

Vilniaus lenkų saugumo tarnautojas P.Daukantas-Vrublevskis, kpt. Koscialkovskio padėjėjas Lietuvos žvalgybai apie antrą rengiamą perversmą suteikė žinių. 1919 m. rugsėjo 20 d. Koscialkovskiiui išvykus į Varšuvą, P.Daukantas-Vrublevskis paėmė iš nedegamos spintos visus POW organizacijos veiklos slaptus raštus ir perdavė M.Kubiliūtei (Elzei), o pats pabėgo į Kauną. M.Kubiliūtė slaptus POW dokumentus nugabeno į Kauną.

Padedant P.Daukantui-Vrublevskiiui Lietuvos saugumas gavo peoviakų šifro raktą. Jis padėjo perskaityti dar anksčiau paimtus POW slapto archyvo dokumentus, POW narių slapyvardžius ir tikrąsias pavardes.

Prieš numatytą antrą sukilimą lenkai pradėjo koncentruoti savo karinius dalinius apie Butrimonis, Vievio apylinkėje, o Panemunės šaulių batalionas Trakuose laukė įsakymo užimti Alytų.

Tačiau ir šis įsakymas nebuvo įvykdytas. Rugsėjo 23 d. Lietuvos žvalgyba vėl pradėjo areštuoti peoviakus. Šį kartą buvo areštuojami jau tikrieji sąmokslų dalyviai³⁴. Buvo suimti ir POW Kauno apygardos komendantas R.Kovalecas (Juzvikas), žvalgybos skyriaus komendantas St.Niekrašas (Rolskis). Faktiškai POW organizacijai Lietuvoje buvo suduotas mirtinas smūgis.

Demaskavus POW sukilimą, M.Sleževičiaus vyriausybė, nekreipdama dėmesio net į Lietuvos prezidento A.Smetonos patarimą būti atsargiais su lenkais, ėmėsi ryžtingai likviduoti visus sąmokslininkų lizdus Lietuvoje. Jei- gu ne ši ryžtinga veikla, kažin ar 1920 m. Lietuva būtų išlikusi nepriklausoma valstybė.

Suimtieji, prie kurių pavardžių iššifravus sąrašus buvo parašyta "prijaučiantis" ir kurių nebuvo sąrašuose, buvo paleisti. Kiti suimtieji iki spalio 6 d. buvo laikomi karinės žvalgybos skyriuje ir prižiūrimi viršininko. Vėliau juos perėmė speciali tardymo komisija. Gruodžio 16 d. kalėjime liko tik 6 asmenys - organizacijos vadovai, kiti buvo paleisti už užstatą arba atiduoti policijos priežiūrai iki teismo.

Teisinėn atsakomybėn buvo patraukta 117 asmenų, bet daugelis iš jų suspėjo pasislėpti nuo teismo, pabėgdami į Lenkiją. 1920 metų gruodžio 19-21 dienomis Kaune buvo nagrinėjama byla uždaramo teismo posėdyje ir paskirta bausmė:

6 žmonėms sunkiųjų darbų kalėjimas iki gyvos galvos;

³³ Rainys J. P.O.W. Lietuvoje. P.114.

³⁴ Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2., P.409.

9 žmonėms sunkių darbų kalėjimas nuo 6 iki 15 metų;
7 žmonėms sunkių darbų kalėjimas nuo 1,5 iki 4 metų;
6 žmonėms sunkių darbų kalėjimas nuo 1,5 iki 5 metų;
17 žmonių sunkių darbų kalėjimas nuo 8 mėn. iki 1 metų.
15 asmenų išteisinta³⁵.

Nuteisti peoviai buvo kalinami Kauno sunkių darbų kalėjime pirmame politiniame skyriuje. Eiliniai buvo laikomi trijose bendrose kamerose, o vadai, grafas Pliateris, Sipovičius, R.Kovalecas ir kiti - trečiojo aukšto vienetuose. Kalėjimo režimas jiems buvo stebėtinai lengvas. Tai buvo kalėjimo privilegijuotieji. Du kartus per dieną jiems buvo leidžiama pasivaikščioti, oficialiai du kartus per savaitę jiems leisdavo pasimatyti su giminėmis, nebuvo draudžiama perduoti maistą. Jų kamerų durys buvo atrakintos ir jie laisvai galėjo vaikščioti koridoriais, pasimatyti vienas su kitu³⁶.

Vėliau režimas buvo sugriežtintas.

1928 m. Lietuvos kalėjimuose jau nebebuvo nė vieno peoviako. Vieni, atkalėjusieji jiems skirtą laiką, buvo paleisti, kiti su Lenkija apkeisti į lietuvius. J.Niekrašas kalėjime ir mirė.

³⁵ Rainys J. P.O.W. Lietuvoje. P. 162.

³⁶ Bastūnas J. Lenkai Lietuvos kalėjimuose//Mūsų Vilnius. 1932., Nr. 13., P. 300.